

DOI <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9976-2021-11>

ORGÁNY VYŠETŘOVÁNÍ PROTISTÁTNÍ TRESTNÉ ČINNOSTI VOJENSKÝCH OSOB PO ROCE 1948

JUDr. PhDr. Stanislav Polnar, Ph.D. et Ph.D.

Katedra teorie vojenství, Fakulta vojenského leadershipu,
Univerzita obrany

1 Úvod

Základní organizační struktury vyšetřování protistátní trestné činnosti se formovaly u československých vojenských jednotek v SSSR, a to již v průběhu 2. světové války. Zasahování sovětských bezpečnostních orgánů do trestních věcí našich vojenských jednotek se projevilo v činnosti Oddělení obranného zpravodajství (OBZ) u 1. československého sboru v SSSR (přednosta Bedřich Reicin). Směrnice pro obranné zpravodajství této jednotky ze dne 13. ledna 1945 uvádí mezi hlavními úkoly této složky v třináctém odstavci vyšetřování a evidenci trestných činů.¹ Ještě v průběhu závěrečných bojů 2. světové války se jednalo především o oblast vojenských trestných činů, přičemž výsledky byly předávány polnímu prokurátorovi. OBZ podléhala i zvláštní trestní rota, v níž konali službu důstojníci a příslušníci mužstva, kteří byli odsouzeni polním soudem. Na základě trestních oznámení OBZ soudil polní soud 1. československého armádního sboru zejména vojenské zběhy a další vojenské osoby snažící se vyhnout bojovému nasazení (zbabělost před nepřítelem, porušení povinností ve strážní službě či neuposlechnutí rozkazu). Měsíčně polní soud vynášel průměrně 80 až 100 relativně přísných rozsudků.² V rámci postupného přechodu na mírové struktury se Reicin v dubnu 1945 zařadil do struktury ministerstva národní obrany (MNO) v Košicích a započal s výstavbou Hlavní správy Obranného

¹ Plný text uvedené důležité směrnice viz HANZLÍK, František. *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunistu, 2003, s. 282.

² HANZLÍK, František. *Bez milosti a slitování: B. Reicin – fanatik rudého teroru*. Praha: Ostrov, 2011, s. 95.

zpravodajství (HS OBZ).³ Stav branné pohotovosti státu trval až do konce roku 1945 a v jeho rámci se s formováním jednotlivých vojenských oblastí formovaly i složky OBZ na nižších stupních velení. V tomto přechodném období, které skončilo ke dni 31. prosince 1945,⁴ OBZ požívalo širokých pravomocí ostatních bezpečnostních složek a mohlo zadržovat či zatýkat podezřelé osoby a provádět domovní prohlídky včetně uvalení vazby.

2 Vyšetřující orgány obranného zpravodajství v rezortu ministerstev obrany a národní bezpečnosti (1946 až 1953)

Od 1. dubna 1946 se OBZ stalo 5. oddělením Hlavního štábu (HŠ) MNO,⁵ respektive 5. oddělení štábů jednotlivých podřízených stupňů. I po ukončení stavu branné pohotovosti státu se Reicinem vedení vojenští zpravodajci⁶ pokoušeli udržet své výsadní postavení v bezpečnostní oblasti, přestože právně došlo k jeho formálnímu oslabení. Neustále se totiž opakovaly stížnosti na nezákonné chování příslušníků OBZ. Rozsáhlé pravomoci OBZ vůči civilním osobám⁷ charakterizoval jako nezákonné i legislativní odbor MNO a to již v říjnu roku 1945. V rámci těchto půtek vypracovala HS OBZ v roce 1946 návrh zákona o zřízení zvláštních orgánů vojenského zpravodajství čs. branné moci včetně důvodové zprávy.⁸ Dokument byl připraven jako vládní návrh zákona v gesci MNO a legislativní aktivita zůstala pouze ve stadiu návrhu. Nejdůležitějším ustanovením návrhu se stal § 3, dle něž se pravomoc orgánů vojenského zpravodajství měla rovnat pravomocem veřejných bezpečnostních orgánů v souladu s právními předpisy o četnictvu, policii, jakož i dle v budoucnu vydaných právních norem regulujících postavení Sboru národní

³ Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond VKR, karton č. 6, Hlavní správa vojenské kontrarozvědky: přehled o vývoji vojenské kontrarozvědky č. j. 0310/17-1978, výtisk č. 118, Praha 1980, s. 124–125.

⁴ Vládní vyhláška ze dne 11. prosince 1945 č. 162 Sb. z. a n., o ukončení stavu branné pohotovosti státu.

⁵ POLNAR, Stanislav. Zběhnutí do ciziny příslušníků československé armády a jeho vyšetřování v letech 1948 až 1989. *Právněhistorické studie*, 2016, roč. 46, č. 1, s. 110–143.

⁶ PEJČOCH, Ivo. *Protikomunistické puče: historie pokusů o vojenském svržení komunistického režimu v Československu 1948–1958*. Cheb: Svět křídel, 2011, s. 5–6.

⁷ BÍLEK, Jiří, Jaroslav LÁNÍK a Jan ŠACH. *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945–květen 1955*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2006, s. 25.

⁸ ABS, prozatímní fond 302, inv. jednotka 302-540-7. Věc: Osnova zákona: „o zřízení zvláštních orgánů vojenského zpravodajství čs. branné moci“.

bezpečnosti (SNB). Dle přiložené důvodové zprávy se měl odstranit nežádoucí stav, kdy vyšší důstojníci vojenského zpravodajství nemohli provádět všechny bezpečnostní a vyšetřovací úkony sami, ale museli žádat o součinnost civilní bezpečnostní orgány. Konkrétně se jednalo primárně o zatýkácí úkony a o provádění domovních prohlídek. Kromě získání vlastních kompetencí v podstatě vůči všem vojenským i civilním osobám ustanovení § 6 návrhu zákona ukládalo ministrowi národní obrany provést zákon v součinnosti s ministrem vnitra. Tato právní úprava vedla k tomu, že právě vojenské zpravodajské orgány aspirovaly na získání širších pravomocí i kompetencí, a to na úkor civilních bezpečnostních orgánů. Mimozákonná existence OBZ však této bezpečnostní složce prakticky vyhovovala. Na začátku roku 1946, tedy v době, kdy vznikl návrh výše uvedeného zákona, OBZ docílilo stavu, kdy mu všechny ostatní československé bezpečnostní složky musely předávat jakékoliv informace v oblasti politického a obranného zpravodajství. Příslušníci posléze 5. oddělení HŠ nakonec určovali, do čí kompetence spadnou hlášené případy – zda kriminální službě, státní bezpečnosti (StB) či SNB. Ještě v březnu roku 1947 musel náčelník HŠ MNO řešit stížnost ohledně neoprávněného zásahu Reicinových zpravodajců ve vztahu k civilním osobám. Ti v pěti případech překročili své pravomoci, zatkli pět občanů a realizovali u nich domovní prohlídku. Orgány vojenského zpravodajství však prováděly zatčení nevojenských osob i nadále, přičemž ve sporných případech tak činili v zastoupení příslušníci StB.⁹

Až do roku 1950 není zcela jasná vnitřní struktura vyšetřujících složek obranného zpravodajství. Po skončení války mělo v jeho rámci existovat oddělení vyšetřovací a právní. Procesně relevantní úkony bezpochyby konalo 2. oddělení pátrací, respektive analogická oddělení všech čtyřech vojenských oblastí. V rámci organizace OBZ armádního sboru se k 3. červenci 1945 uvádějí funkce staršího vyšetřujícího a vyšetřujícího, podobně jako figuruje služební zařazení vyšetřujícího v rámci oddělení OBZ brigády. Ke konci roku 1949 je zase nespornou existence skupiny „E“, později „R“, jež v organizační struktuře vystupovala jako pátrací a výslechová¹⁰ skupina.¹¹

⁹ HANZLÍK, František a Jaroslav POSPÍŠIL. *Souhrn demokracie. Reicinovo obranné zpravodajství na cestě KSČ ke moci*. Vizovice: Lípa, 2000, s. 146.

¹⁰ BARTOVÁ, Markéta. Ludvík Souček, přednosta výslechové skupiny 5. oddělení Hlavního štábu MNO 1949–1951. *Sborník ABS*, 2016, roč. 14, s. 109–134.

¹¹ KUDRNA, Ladislav. Vojenské obranné zpravodajství (1945–1950). Vývoj, organizační struktury, personální obsazení. *Paměť a dějiny*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 76–89.

K 15. srpnu 1950 došlo k další reorganizační změně, kdy se 5. oddělení HŠ přeměnilo na Hlavní informační správu (HIS) při MNO a v rámci 1. a 2. vojenského okruhu a u níže podřízených jednotek došlo k ustavení oddělení informační služby. HIS spadala do kompetence náměstka ministra národní obrany pro věci kádrové a získala řídicí a výkonné kompetence v oblasti obranné zpravodajské služby. Náčelník HIS (prvním se stal generál Josef Musil),¹² jeho zástupci a náčelníci jednotlivých oddělení měli uloženo úzce spolupracovat s partnerskými orgány ministerstva národní bezpečnosti (MNB). Reorganizovaná informační služba měla být oprostěna od všech úkolů nezpravodajské povahy a její úzká spolupráce s orgány MNB už tehdy měla směřovat k postupnému sloučení vojenských zpravodajských orgánů a všech partnerských složek MNB.¹³ V organizační struktuře HIS MNO pracovalo tzv. výsledkové a výkonné oddělení, které provádělo zákroky proti osobám podezřelým z protistátní činnosti, jejich zajištění a eskortování, prohlídky bytů spolu s primární dokumentací, pod níž se rozumělo fotografování a popisování osob včetně odebírání otisků prstů. Oddělení se soustředilo na výsledky zajištěných a předvedených osob a následné podávání trestních oznámení.¹⁴ Organizačně podléhalo zástupci náčelníka HIS pro věci operační.

Další organizační změny následovaly v souvislosti s politickým i lidským pádem Bedřicha Reicina, jeho odstraněním z rozhodujících pozic na MNO a s prvním odhalením nezákonných metod v činnosti složek na úseku vojenského zpravodajství. Na základě společného rozkazu ministra národní obrany JUDr. Alexeje Čepičky a ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy ze dne 30. března 1951 vzniklo Velitelství Vojenské zpravodajské služby (VVZS) a dnem 1. dubna 1951 bylo zařazeno do rámce MNB. Všechny zpravodajské složky se tak po sovětském vzoru soustředily

¹² HANZLÍK, František. *Diskriminace a perzekuce vojáků v Československu v letech 1945–1955*. Praha: Powerprint, 2015, s. 74.

¹³ ABS, prozatímní fond 302, inv. jednotka 302-540-6. Věc: Reorganizace obranno-zpravodajské služby – zrušení 5. odděl. a důstojníků OZ – zřízení Informačních správ, oddělení a informačních důstojníků.

¹⁴ Č. j. 23.426/Taj./C. 1950 z 5. 8. 1950, Zrušení 5. odd. hl. št. a vel. let. – zřízení Hlavní informační zprávy, Příloha č. 2 – Kompetence Hlavní informační správy. Plný text dokumentu viz POVOLNÝ, Daniel. *Organizační vývoj vojenské kontrarozvědky v letech 1945–1990*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2009, s. 103 až 104.

do působnosti jednoho rezortu.¹⁵ Tento krok však postrádal legální podklad a zavalil příčinu pro dlouhodobé zpochybnování existence orgánů vojenské kontrarozvědky jako nástupkyně VVZS. Uvedený rozkaz byl vnitřní předpis, který postrádal řádné označení a číslování a příslušníkům VVZS byl ústně vyhlášen až 13. dubna 1951. Dle jeho článku jedna VVZS pracovalo dle pokynů ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy. Ustanovení článku 7 se rámcově týkalo provádění procesních úkonů ve vojenském prostředí, kdy zatčení příslušníka československé armády podléhalo souhlasu ministra národní obrany. VVZS dostalo monopol na vyšetřování zatčených vojenských osob v armádě, přičemž výsledky šetření muselo oznamovat ministru národní obrany. V závažných případech byl ministr národní obrany oprávněn získávat i průběžné zprávy.¹⁶ V roce 1952 je v rámci VVZS doložena i existence 5. vyšetřovacího odboru, jehož 1. oddělení řídilo a kontrolovalo výslechovou činnost u všech složek VVZS a 2. oddělení provádělo ve výkonné rovině výslechy a realizace jednotlivých případů.

3 Vyšetřování v ČSLA orgány vojenské kontrarozvědky a ministerstva vnitra

V září roku 1953 dochází k opětovnému sloučení Ministerstva vnitra (MV) a MNB do jednotitého rezortu vnitra,¹⁷ kdy se VVZS (respektive již Hlavní správa VKR)¹⁸ stává ke dni 20. října téhož roku VI. správou MV a až do pádu režimu v listopadu 1989 se tato složka nazývá Vojenskou kontrarozvědkou (VKR). Otázkami vyšetřování byl zprvu pověřen její 8. odbor.¹⁹ Politickou orientaci nové bezpečnostní složky zřetelně vyjadřoval tajný rozkaz ministra

¹⁵ DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2007, s. 209.

¹⁶ ABS, prozatímní fond 302, inv. jednotka 302-540-6. Rozkaz ministra národní obrany a ministra národní bezpečnosti o zřízení samostatného Velitelství vojenské zpravodajské služby, nečíslováno a nedatováno, celkem: 4 strany.

¹⁷ Ust. § 1 odst. 1 vládního nařízení ze dne 11. září 1953 o nové organizaci ministerstev a ústředních orgánů státní správy č. 77/1953 Sb.

¹⁸ Tento název začal být používán od 1. července 1952 na základě rozkazu ministra národní bezpečnosti č. 85 z 28. června 1952.

¹⁹ POVOLNÝ, Daniel. VKR na přechodu a ústupu 1953–1955. In: PEJČOCH, Ivo, Prokop TOMEK a kol. *Od svobody k nesvobodě 1945–1956*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2011, s. 138–147.

vnitra č. 25 ze dne 3. února 1954.²⁰ Dle druhého a třetího bodu všeobecných ustanovení tohoto vnitřního předpisu vojenská kontrarozvědka jako správa MV Československé republiky (ČSR) zajišťovala státní bezpečnost v československých ozbrojených silách, přičemž se ve své praktické činnosti měla řídit usneseními Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ), usneseními vlády ČSR a rozkazy ministra vnitra. Z hlediska vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob patřilo k nejdůležitějším úkolům VKR dle odstavců 2 až 4 rozkazu zabráňovat případům velezrady, teroru a diverze, bojovat s ilegálními protistátními skupinami a jednotlivci vedoucími nepřátelskou činnost a v neposlední řadě vést boj proti záškodnictví a sabotážím. V procesním slova smyslu náleželo vojenské kontrarozvědce právo zatýkat vojenské i civilní osoby realizující protistátní „zločinnou“ činnost. Zatknout důstojníka československé armády přitom bylo možné pouze s dvojnásobným souhlasem ministra národní obrany a ministra vnitra. Zatčení poddůstojníka či příslušníka mužstva mohlo být realizováno se souhlasem náčelníka správy VKR MV či náčelníka správy vojenské kontrarozvědky vojenského okruhu. Vůči všem těmto zatčeným mohla vojenská kontrarozvědka vést vyšetřování.

Vyšetřovatelé vojenské kontrarozvědky získali od roku 1956 široká kompetenční oprávnění k vyšetřování závažné protistátní trestné činnosti nejen příslušníků Československé lidové armády (ČSLA), ale i vojsk ministerstva vnitra. Vyšetřovatelé vojenské prokuratury tato oprávnění ve vztahu k protistátní činnosti neměli.²¹ Od 1. ledna 1957 nabyl účinnosti nový trestní řád,²² který reflektoval usnesení celostátní konference KSČ z roku 1956, jež se týkalo dodržování tzv. socialistické zákonnosti orgány SNB, prokuratury a soudů. Za hlavní úkol bylo stanoveno posílení prokurátorského

²⁰ Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond A 6/3, inv. jednotka 509. Tajný rozkaz ministra vnitra č. 25 ze dne 3. února 1954 „Působnost vojenské kontrarozvědky ministerstva vnitra ČSR“.

²¹ Dle čl. 1 až 3 Tajného rozkazu ministra vnitra č. 7 ze dne 20. ledna 1956 č. 7 „Vyšetřování trestných činů spáchaných příslušníky vojsk ministerstva vnitra“. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 18. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozказы/smernice/vysetrovani/trmv7/1956.pdf>

²² GRÍVNOVÁ, Petra a Tomáš GRÍVNA. Trestní právo procesní. In: BOBEK, Michal, Pavel MOLEK a Vojtěch ŠIMÍČEK (eds.). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 582–610.

dozoru, dodržování zásady presumpce nevinny v trestním procesu, zdůraznění výchovné úlohy orgánů činných v trestním řízení a vzájemná prověrka jejich práce. V nových poměrech byli vyšetřovatelé VKR považováni za vyšetřovatele MV v širším slova smyslu. Byli oprávněni konat vyšetřování o trestných činech dle první hlavy trestního zákona²³ (trestné činy proti republice)²⁴ a podle zákona na ochranu míru,²⁵ za něž mohlo dojít k uložení trestu smrti nebo trestu odnětí svobody, jehož dolní hranice činila nejméně 5 let. Dále měli oprávnění konat vyšetřování o trestných činech podvracení republiky, teroru, záškodnictví, sabotáže (§ 79a, 80a, 84 a 85 trestního zákona)²⁶ spolu s trestnými činy s nimi souvisejícími.²⁷

Poněkud odlišná právní situace pro procesní řešení protistátní trestné činnosti vojáků nastala s přijetím nového kodexu pro úpravu trestního řízení v roce 1961.²⁸ Odlišnou procesní úpravu si vyžádala oficiální politická teze stranického vedení Antonína Novotného o dovršení socialistické výstavby v Československé socialistické republice (ČSSR). Zdůrazňovala se zejména spolupráce orgánů činných v trestním řízení se společenskými organizacemi, a to pro zvýraznění výchovného působení a předcházení trestné činnosti. Dne 20. dubna 1962 vydal ministr vnitra Dr. Lubomír Štrougal formou rozkazu novou instrukci pro potřeby vyšetřování Státní bezpečnosti (StB),²⁹ přičemž výslovně uložil vyšetřovatelům VKR tímto předpisem se řídit v situaci, kdy konají vyšetřování o trestných činech protistátního charakteru. Jejich kompetence vymezil dále zejména čl. 5 instrukce upravující věcnou příslušnost při vyšetřování zejména ustanovením § 17 odst. 1 nového trestního řádu, dle

²³ FILIPOVSKÝ, Jan, Jan TOLAR a Adolf DOLENSKÝ. *O obecné části trestního zákona*. Praha: Orbis, 1951, s. 41.

²⁴ Trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb.

²⁵ Zákon ze dne 20. prosince 1950 na ochranu míru č. 165/1950 Sb.

²⁶ KOUDELKA, František. *Státní bezpečnost 1954–1968: (základní údaje)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 207.

²⁷ Čl. 2. vnitřního předpisu A-vyšetr-I-1 „Instrukce o vyšetřování v součástech ministerstva vnitra“, Ministerstvo vnitra – Praha 1957 (RMV č. 64 z 15. 4. 1957). *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 18. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv64-1957.pdf>

²⁸ Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) ze dne 29. listopadu 1961 č. 141/1961 Sb. s účinností od 1. ledna 1962.

²⁹ Rozkaz ministra vnitra č. 8 z 20. 4. 1962 – Instrukce pro vyšetřování ve Státní bezpečnosti (A-vyšetr-I-1). *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 19. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv8-1962-stb.pdf>

něhož konali vyšetřování o trestných činech příslušejících v prvním stupni do příslušnosti krajského soudu. Jednalo se o trestné činy proti republice a podle zákona na ochranu míru, pokud za ně trestní zákon stanovil trest odnětí svobody s dolní hranicí nejméně pěti let. V případě trestných činů teroru, záškodnictví, sabotáže, podvracení republiky a poškozování státu světové socialistické soustavy konal vyšetřovatel VKR vyšetřování i případy nižší trestní sazby. Vždy konali vyšetřování o trestných činech ohrožení státního tajemství (ustanovení § 106 až 107 tr. zákona), vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy (§ 108 tr. zákona), opuštění republiky (§ 109 tr. zákona), vniknutí na území republiky (§ 110 tr. zákona), porušování předpisů o mezinárodních letech (§ 111 tr. zákona) a podpory a propagace fašismu a podobného hnutí (§ 260 a 261 tr. zákona).

V neposlední řadě konali vyšetřování o všech trestných činech souvisících s uvedenými skutkovými podstatami či rozhodli-li náčelník součásti VKR, že pachatel takového souvisejícího trestného činu pravděpodobně spáchal i vyjmenované hlavní trestné činy. Teoreticky mohl vyšetřovatel VKR vyšetřovat i jiné trestné činy v případě dohody mezi jeho náčelníkem a náčelníkem správy vyšetřování VKR. Z hlediska organizačního tvořil v uvedeném období legislativních změn odbor vyšetřování 5., respektive 4., odbor v rámci VI. a od reorganizace MV v roce 1964 III. správy (dle kontextu MV, SNB či StB). Ke dni 1. února 1964 ministr vnitra ČSSR dále nařídil zřídit centrální orgán vyšetřování ve Státní bezpečnosti – Správu vyšetřování StB.³⁰ Touto reorganizační změnou získal 4. odbor povahu odboru vyšetřování StB ve VKR a jeho vyšetřovatelé větší míru procesní samostatnosti.

4 VKR a Pražské jaro

Vojenská kontrarozvědka se k demokratizačnímu procesu let 1968/69 postavila poměrně vstřícně. Dlouholetý náčelník Hlavní správy VKR (1953–1971) generálmajor Josef Stavinoha patřil k opatrným příznivcům reformem. Stavinoha svým rozkazem č. 7 z 27. května 1968 nařídil ustanovit zvláštní komisi, která přijímala a vyhodnocovala podněty příslušníků vojenské

³⁰ Rozkaz ministra vnitra č. 4 ze dne 21. ledna 1964 „Organizace vyšetřování v ministerstvu vnitra“. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 20. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv4-1964.pdf>

kontrarozvědky týkající se nesprávného postupu a řešení případů agenturního rozpracování. Mělo se jednat o interní snahu o přešetření nezákonností na úseku vojenské kontrarozvědné činnosti a vyšetřování. Generál Stavinoha nepřivítal příchod vojsk Varšavské smlouvy s pochopením a po 21. srpnu 1968 se VKR snažila zamezit incidentům mezi ČSLA a okupačními vojsky. Současně však celé vedení VKR dalo najevo, že plně stojí za legálními ústavními orgány ČSSR, řídilo se jejich pokyny a nařízeními a odmítlo se účastnit jakýchkoliv akcí, které by narušovaly platný právní řád včetně úkolů a zaměření VKR.³¹ Když generál Stavinoha 10. února 1969 předložil zprávu o politické situaci ve vojenské kontrarozvědce po lednu 1968, objektivně konstatoval, že tato složka jako celek reformní proces přivítala.³²

Běh událostí po 21. srpnu 1968 však uvolnění názorů ukončil a na pořad dne postupně přicházel obávaný prostředek mocenského boje normalizátorů – čistky.³³ Vedení VKR v čele s generálem Stavinohou provedlo do konce roku 1969 očekávanou sebekritiku. Od ledna do listopadu 1969 zahájili navíc vyšetřovatelé VKR trestní stíhání 304 příslušníků armády především za protistátní a protisovětské trestné činy. Co orgány vojenské kontrarozvědky za výše popsanou protistátní trestnou činnost považovaly, konkretizovala Zpráva vojenské kontrarozvědky o „zneužití“ sil a prostředků československé armády při nenásilném odporu proti intervenci v srpnových dnech roku 1968.³⁴

5 Vyšetřování ve VKR a Husákova normalizace

Navzdory zostřujícímu³⁵ se společenskému klimatu³⁶ představoval v normativní rovině jistou změnu Prozatímní statut Hlavní správy vojenské

³¹ MICHL, Jan. Osmnáct let v čele kontrarozvědky. Josef Stavinoha, náčelník VKR 1953–1971. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. Š. 188 [cit. 12. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/aktivity-nkvd/michl-jan.pdf>

³² BENČÍK, Antonín, Jan PAULÍK a Jindřich PECKA. *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970, Srpen 1968–květen 1971*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, s. 154.

³³ MICHL, Jan. Osmnáct let v čele kontrarozvědky. Josef Stavinoha, náčelník VKR 1953–1971. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. Š. 188 [cit. 12. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/aktivity-nkvd/michl-jan.pdf>

³⁴ BENČÍK, Antonín, Jan PAULÍK a Jindřich PECKA. *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970, Srpen 1968–květen 1971*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, s. 274.

³⁵ OBZINA, Jaromír. *Základy bezpečnostní politiky Komunistické strany Československa a socialistického státu*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1983, s. 39.

³⁶ CUHRA, Jaroslav. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, s. 70.

kontrarozvědky (HSVKR) ze dne 17. července 1969.³⁷ Článek 1. Prohlašoval HSVKR za součást Federální správy zpravodajských služeb (FSZS) pro řízení a výkon kontrarozvědné ochrany československých ozbrojených sil. Článek 16 téhož interního předpisu sice prohlašoval Odbor vyšetřování StB ve VKR za součást HSVKR, avšak za celek podřízený příslušnému náměstkovi ministra vnitra ČSSR. Všechny vyšetřovatele StB ve VKR jmenoval ministr vnitra ČSSR či jeho náměstek, kteří také jmenovali náčelníka odboru, jeho zástupce a náčelníky oddělení vyšetřování StB ve VKR. Odbor vyšetřování řídil oddělení vyšetřování StB ve VKR, jež mu byla přímo podřízena, v rozsahu stanoveném věcnou a místní příslušností vyšetřoval trestné činy, evidoval a analyzoval vyšetřovanou trestnou činnost a plnil další úkoly stanovené vyšetřovatelům trestním řádem.

Stejněho dne 17. července 1969 upravil ministr vnitra ČSSR svým nařízením³⁸ organizaci vyšetřování na úseku VKR, a to jako reakci na vydání ústavního zákona o československé federaci³⁹ a zákona o vymezení působnosti ČSSR ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti.⁴⁰ Zmíněné nařízení v prvé řadě podřizovalo Odbor vyšetřování StB ve VKR a jemu podřízená oddělení u svazů ČSLA náměstkovi ministra vnitra pro řízení federální zpravodajské služby. Věcná a osobní příslušnost vyšetřovatelů StB ve VKR zůstala nezměněna, stejně jako jejich procesní samostatnost při vyšetřování trestných činů. Snaha o právně vyhraněnější postavení orgánů vyšetřování VKR se projevovala ve výslovné formulaci, dle níž byly tyto oprávněny ve věcech vyšetřování požadovat od orgánů SNB provedení potřebných procesních úkonů a zmíněné orgány musely vzneseným požadavkům vyhovět. Při schvalování těchto úkonů měl náčelník Odboru vyšetřování StB ve VKR pravomoc, jež byla svěřena náčelníkům správ vyšetřování StB národních ministerstev vnitra a náčelníci oddělení vyšetřování StB ve VKR dostali oprávnění analogická

37 Rozkaz náčelníka HSVKR č. 19 ze dne 17. července 1969. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 21. 12. 2015]. Dostupné z: http://www.ustrcr.cz/data/pdf/roz-kazy/orstb-71-89/vkr_19_1969.pdf

38 ABS, fond A 6/5, inv. j. 743. Nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 17. července 1969, kterým se upravuje organizace vyšetřování na úseku vojenské kontrarozvědky.

39 Ústavní zákon o československé federaci č. 143/1968 Sb. ze dne 27. října 1968.

40 Zákon o vymezení působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti č. 166/1968 Sb. ze dne 19. prosince 1968.

pravomoci náčelníků krajských správ SNB. Odbor vyšetřování StB ve VKR disponoval spisovou značkou SKR/V.⁴¹

Z interních předpisů ministerstva vnitra z doby po roce 1970 je patrná snaha o zpřesnění a právní zakotvení VKR jako celku i jejích orgánů povoláných konat vyšetřování. To si vyžádal i vznik československé federace ke dni 1. ledna 1969. Z interní legislativy Federálního ministerstva vnitra (FMV) byla patrná koncepce, dle níž měla být činnost VKR úžeji spjata s novým zákonem upravujícím existenci SNB,⁴² který byl vydán v roce 1974. Ministr vnitra ČSSR opakovaně zdůrazňoval ve svých rozkazech z let 1975 a 1980 týkajících se organizace vojenské kontrarozvědky i konkrétně Hlavní správy VKR, že se jedná o součást či útvar SNB, který je složkou StB povolanou ke státobezpečnostní ochraně ozbrojených sil ČSSR před dobově chápanou nepřátelskou činností vnitřních i zahraničních nepřátel.⁴³ Stejně tak byla zdůrazněna podřízenost této složky jako celku či její Hlavní správy vůči FMV. Naznačené koncepce se držel i náčelník HSVKR, který v roce 1983 vydal Statut III. správy SNB – vojenské kontrarozvědky.⁴⁴ Vojenská kontrarozvědka byla chápána jako integrální součást SNB řízená ministrem vnitra ČSSR. Z hlediska právní regulace její činnosti nabyt kromě ústavy velký význam již zmiňovaný zákon o SNB z roku 1974. I jednotlivé útvary VKR měly postavení útvarů SNB – složky StB. Pokud u těchto útvarů vykonávali službu vojáci z povolání, měli práva a povinnosti příslušníků SNB. Tito veřejní činitelé měli veškeré pravomoci a kompetence jako ostatní příslušníci SNB a podléhali ministrovi vnitra jako svému služebně nadřízenému.⁴⁵ Zmiňovaný zákon o SNB dával ministrovi vnitra ČSSR legální licenci⁴⁶ k bližší úpravě organizace vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce, což

⁴¹ ŽÁČEK, Pavel. Armáda pod drobnohledem: vojenská kontrarozvědka v dokumentech, 1974–1989. *Historie a vojenství*, 2003, roč. 52, č. 3–4, s. 797–836.

⁴² Zákon ze dne 24. dubna 1974 o Sboru národní bezpečnosti č. 40/1974 Sb.

⁴³ Čl. 1 odst. 1 Přílohy č. 1 k RMV ČSSR č. 5/1975 a čl. 1 odst. 1 Přílohy k RMV ČSSR č. 50/1980. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 20. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/rmv-or-stb-71-89>

⁴⁴ Čl. 1 Rozkazu náčelníka Hlavní správy vojenské kontrarozvědky č. 9 ze dne 6. dubna 1983. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 22. 12. 2015]. Dostupné z: http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozказы/orstb-71-89/vkr_9_1983.pdf

⁴⁵ Ust. § 52 odst. 1 zákona ze dne 24. dubna 1974 o Sboru národní bezpečnosti č. 40/1974 Sb.

⁴⁶ Ust. § 8 odst. 1 zákona ze dne 24. dubna 1974 o Sboru národní bezpečnosti č. 40/1974 Sb.

provedl svým rozkazem a nařízením v měsících červenci a září 1974. Z hlediska funkční příslušnosti nebyly základními organizačními články vyšetřování StB ve VKR kraje, nýbrž oddělení a skupiny VKR.⁴⁷

Červencový rozkaz s účinností od 1. srpna 1974 se poté stal základní interní normou pro organizaci vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce na velmi dlouhou dobu, protože byl formálně zrušen až v roce 1990.⁴⁸ Dle něj získal Odbor vyšetřování StB ve VKR značnou míru nezávislosti, jelikož byl ve věcech vyšetřování podřízen toliko náčelníkovi správy vyšetřování StB. Ten vykonával vůči odboru vyšetřování ve VKR zejména řídicí, organizačtorskou a kontrolní činnost při rozhodování o postupu ve vyšetřování, o provedení procesních úkonů, přijetí věci k vyšetřování, zahájení trestního stíhání, vznesení obvinění, právní kvalifikaci trestního jednání a provedení zajišťovacích úkonů. Dále za pozornost stojí vymezení věcí, v nichž byl odbor vyšetřování vojenské kontrarozvědky nezávislý na obsahu práce VKR a naopak v nich podléhal pouze náčelníkovi správy vyšetřování StB. Jednalo se zejména o určení konkrétního vyšetřovatele pro procesní činnost v dané věci, respektive o stanovení týmu vyšetřovatelů z hlediska realizace konkrétního případu. Dále šlo o určení jednotné aplikace předpisů různé právní síly ve vyšetřování a o sjednocení jeho metodiky. Do této oblasti spadalo také organizování součinnosti s ostatními útvary SNB, posuzování operativních materiálů jako podkladů pro vyšetřování, pojetí metod preventivní činnosti, prosazování ochrany utajovaných skutečností v procesu vyšetřování, používání zpravodajských prostředků v procesním prostředí, hlásná, statistická a rozborová činnost.

Zmíněný rozkaz upřesňoval i konkrétní začlenění vyšetřujících orgánů VKR do rámce této složky. Odbor vyšetřování StB ve VKR se organizačně začleňoval přímo do HSVKR, jejímž náčelníkovi byl podřízen v otázkách služební či mobilizační přípravy, pohotovosti a výjezdu na místo činu. Jednalo

⁴⁷ Čl. 8 odst. 1 písm. a) Instrukce pro vyšetřovatele Sboru národní bezpečnosti (SNB-vyšetř-1-1), která byla vydána nařízením ministra vnitra ČSSR č. 29/1974 ze dne 20. září 1974. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 22. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/nmv29-1974.pdf>

⁴⁸ Rozkaz ministra vnitra ČSSR ze dne 31. července 1974 č. 26 „Organizace vyšetřování ve vojenské kontrarozvědce“. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 22. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/vysetrovani/rmv26-1974.pdf>

se tedy o relativně „nezávislý“ procesní subjekt, což podtrhovala i skutečnost, že náčelník Odboru vyšetřování StB ve VKR byl postaven ve věci schvalování procesních úkonů na stejnou úroveň jako náčelník odboru vyšetřování StB krajské správy SNB. Číselně byl Odbor vyšetřování StB ve VKR označován setrvale jako 4. a to buď III. správy SNB nebo HSVKR. V období po roce 1975 tuto skladbu sledovala i struktura vojenské kontrarozvědky Západního vojenského okruhu v Táboře a Východního vojenského okruhu v Trenčíně, kde existovala analogická oddělení vyšetřování StB ve VKR. Zmíněná organizační struktura přečkala jen o pár měsíců listopadové události roku 1989. Ke dni 1. června 1990 rozhodl s okamžitou účinností ministr vnitra České a Slovenské Federativní Republiky JUDr. Richard Sacher o vyčlenění vojenské kontrarozvědky z podřízenosti FMV a o jejím začlenění do struktury Federálního ministerstva národní obrany (FMNO).⁴⁹

6 Proměny organizace vyšetřování ve vojenské justici v letech 1945–1950

Činnost různých vojenských zpravodajských orgánů MNO a poté VKR nebyla na poli vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob výlučná. V předsoudním stadiu se v trestním řízení uplatňovaly oprávnění dalších státních orgánů, a to v závislosti na aktuální procesní úpravě. Z hlediska organizačního existovaly do konce roku 1945 plní vojenské justiční orgány.⁵⁰ Od 1. ledna 1946, tedy ještě za účinnosti starého rakouského vojenského trestního řádu, začaly pracovat vojenské soudy I. stolice a u nich činní vojenští prokurátoři. U Nejvyššího vojenského soudu zároveň fungoval nejvyšší vojenský prokurátor. Jednalo se tedy o systém vojenské justice o dvou stupních. Následně byla k 31. prosinci 1947 tato soustava zrušena a od 1. ledna 1948 začala fungovat soustava krajských vojenských soudů a vrchních vojenských soudů, u nichž byli činní vojenští a vrchní

⁴⁹ Rozkaz ministra vnitra České a Slovenské Federativní Republiky č. 71 ze dne 31. května 1990 „Vyčlenění vojenské kontrarozvědky z podřízenosti federálního ministerstva vnitra a její začlenění do podřízenosti federálního ministerstva národní obrany“. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 24. 12. 2015]. Dostupné z: http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstb71-89/rmv_71_1990.pdf

⁵⁰ Vládní vyhláška ze dne 11. prosince 1945 o ukončení stavu branné pohotovosti státu č. 162/1945 Sb. z. a n.

vojenští prokurátoři, přičemž došlo k zachování působnosti Nejvyššího vojenského soudu v Praze a Generálního vojenského prokurátora tamtéž jako nadřízených stupňů.⁵¹ V této struktuře pracovali vojenští prokurátoři až do konce měsíce července 1950.

První fáze v procesním ohledu skončila dnem 1. srpna 1950, kdy vstoupil v účinnost nový trestní řád.⁵² Tento předpis výslovně zrušil starý, původně rakouský, vojenský trestní řád.⁵³ Činnost Reicinova 5. oddělení hlavního štábu se koncentrovala zejména na předběžné řízení, jež končilo podáním trestního oznámení dle ust. § 128 vojenského trestního řádu. Vojenský trestní řád z roku 1912 původně rozlišoval celkem tři formy vyšetřovacích úkonů, a to: 1) přípravné zjištění (nebo též tak zvané zatímní pátrání) 2) vyhledávací řízení (konané veřejném žalobcem) a 3) vyšetřování realizované vojenským soudem. Od trestního řízení proti civilním osobám se „vojenská“ úprava lišila tím, že vyšetřovací úkony byly zásadně svěřovány veřejnému žalobci a ten mohl na základě své samostatné úvahy přenechat vyšetřování vojenskému trestnímu soudu. V civilním trestním řízení naopak veřejný žalobce zásadně vyšetřovat nemohl, mohl v tomto ohledu pouze činit návrhy. Vlastní realizace vyšetřovacích úkonů zůstala výhradně v kompetenci vyšetřujícího soudce. Ve starém znění vojenského trestního řádu z roku 1912 byla obsažena instituce tzv. „příslušného velitele“, jenž vystupoval jako obdoba „soudního pána“, jinak starého institutu rakouského vojenského trestního práva. Příslušný velitel rozhodoval až do roku 1918 o tom, zda se vyšetřování vůbec zahájí a zda bude rozsudek vojenského trestního soudu vykonán. Za dobu trvání rakousko-uherské vojenské justice tak veřejný žalobce pouze vykonával vůli příslušného velitele a rozhodnutí vojenského soudu mělo v tomto kontextu podmíněnou platnost. Lze s určitou dávkou nadsázky tvrdit, že vyšetřování vojenských osob v poslední fázi trvání Rakousko-Uherska probíhalo mimo sféru vojenské justice a spočívalo v kompetenci velitelů, policie a četnictva.⁵⁴ Vyšetřování obecně i protistátní delikvence vojenských osob po roce 1948 probíhalo analogicky ve věcné působnosti bezpečnostních orgánů

51 MINAŘÍK, Pavel a Martin DUBÁNEK. Historie vojenských justičních orgánů 1945–1993. In: *Ročenka 2007*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2008, s. 153–163.

52 Zákon ze dne 12. července 1950 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 87/1950 Sb.

53 Zákon č. 131/1912 ř. z., o vojenském trestním řádu.

54 POLÁŠEK, Zdeněk. Vývoj předpisů o vyšetřování na úseku vojenské justice. *Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním*, 1961, roč. 3, č. 9, s. 16–29.

MNO a posléze MV. Až do roku 1950 prošel rakouský vojenský trestní řád opakovanou novelizací, která se však nedotkla ustanovení upravujících vyšetřování. Úprava vyšetřování vojenských osob v socialistickém trestním právu vykazovala pozoruhodné znaky právní kontinuity s právní úpravou platnou i v Československé republice v letech 1918 až 1938.

Začlenění dalších orgánů do procesu vyšetřování trestných činů vojenských osob po roce 1945 a před 1. srpnem 1950 se odvíjelo v prvé řadě od ustanovení X. hlavy vojenského trestního řádu, jež upravovala přípravu a provedení tzv. vyhledávacího řízení. To nebylo obligatorní, protože v případě kvalitního vyšetření věci v předběžném řízení mohl veřejný žalobce podat žalobu u soudu přímo, a to aniž by došlo k zavedení samotného procesního vyhledávání.⁵⁵ Z hlediska osobní působnosti mohly velitelství a velitelé s právem trestního stíhání ve vyhledávacím řízení vyšetřovat trestné činy předpokládaných neznámých pachatelů z řad vojenských osob za podmínky, že jim byl domnělý pachatel podřízen. Vyhledávací řízení však zpravidla konal vojenský prokurátor nebo funkcionář vojenského prokurátora. Vyskytla-li se v trestních věcech vojenských osob nejasnost konkrétního případu, mohl veřejný žalobce kdykoliv vyhledávací řízení přenechat příslušnému vojenskému soudu. Vyšetřujícímu soudu a jeho vyšetřujícímu soudci pak náležela práva vojenského prokurátora, respektive funkcionáře vojenského prokurátora, zejména z hlediska dožádání součinnosti dalších úřadů. Pro vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob však naznačený model platil pouze krátce a modifikovaně, což způsobilo vyhlášení zákona na ochranu lidově demokratické republiky⁵⁶ a zákona o státním soudu v říjnu roku 1948.⁵⁷ Zákon na ochranu lidově demokratické republiky platil též pro osoby podléhající vojenské soudní pravomoci a již z jeho názvu je evidentní, že upravoval skutkové podstaty zločinů a přečinů směřujících především proti nově etablované komunistické moci.⁵⁸ Pravomoc státního soudu se pak vztaho-

55 FABŠIČOVÁ, Marta a Zdeněk VALIŠ. Zákon 231/1948 Sb. a obranné zpravodajství Čs. armády: aplikace zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky v představách 5. oddělení hlavního štábu. In: *Securitas Imperii 2*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu SKPV, 1995, s. 124–133.

56 Zákon ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb.

57 Zákon ze dne 6. října 1948 o státním soudu č. 232/1948 Sb.

58 VIESKA, Juraj. *Zákon na ochranu lidově demokratické republiky*. Praha: Státní tiskárna, 1949, s. 21.

vala i na tyto soudně trestné věci vojenských osob. U státního soudu pak působili jako veřejní žalobci vojeňští prokurátoři, vyšetřující soudci a soudily zde vojenské soudní senáty.

7 Vojenská prokuratura socialistického typu a její politické zaměření

Vojenská prokuratura byla po roce 1948 druhem prokuratury obecné, tedy specializovaného státního orgánu, který v trestním řízení zastupoval a chránil veřejný zájem tím, že podával obžalobu. Pravomoci vojenské prokuratury podléhali příslušníci ozbrojených sil a bezpečnostních sborů nebo jejich občanskí zaměstnanci. Do kompetence vojenské prokuratury mohly spadat i civilní osoby, jež spáchaly trestný čin z oblasti vojenské pravomoci.⁵⁹ Po srpnové okupaci Československa v roce 1968 prováděla vojenská prokuratura i vyšetřování trestných činů vojáků sovětských vojsk za předpokladu, že směřovaly proti zájmům ČSSR či jejím občanům (tzv. sovětská agenda). Poté došlo k předání věci orgánům sovětské vojenské prokuratury. Vazba vojenské prokuratury na otázky vyšetřování protistátní trestné činnosti však patřila do širšího spektra činnosti tohoto státního orgánu, který byl od roku 1952 budován podle sovětského vzoru. Dle zákona o prokuratuře z roku 1952 patřila k jedněm z hlavních úkolů generálního prokurátora ochrana bojeschopnosti ozbrojených sborů, včetně jejich kázně a pořádku, upevňování velitelské pravomoci a zabezpečení obrany vlasti.⁶⁰ Jedním z náměstků a orgánem generálního prokurátora byl i hlavní vojenský prokurátor. Systém vojenských prokuratur se řídil i dalším zákonem o prokuratuře z roku 1965, dle něhož prokuratura chránila bojeschopnost ozbrojených sil i ozbrojených sborů a v nich stanovenou kázeň a pořádek.⁶¹ Československá vojenská prokuratura prováděla i všeobecný dozor nad zákonností obecně závazných rozkazů, velitelskou kázeňskou praxí, bezpečností práce

⁵⁹ STAZSKO, Dominik. *Vojenské soudnictví po II. světové válce*. Diplomová práce. Brno: PrF MU, 2013, s. 9.

⁶⁰ Ust. § 1 odst. 1 alinea druhá zákona ze dne 30. října 1952 o prokuratuře č. 65/1952 Sb.; obdobně zněla příslušná část ust. § 4 zákona ze dne 19. prosince 1956 Sb. o prokuratuře č. 65/1956 Sb.

⁶¹ Ust. § 2 odst. 2 písm. d) zákona ze dne 17. června 1965 o prokuratuře č. 60/1965 Sb.; stejně tak ve znění zákona č. 20/1970 Sb.

a vojenského výcviku, zabezpečením zbraní, majetku státu i nad realizací regresních náhrad.⁶² Z hlediska protistátní trestné činnosti vojenských osob měl mimořádný význam i všeobecný dozor prokuratury nad ochranou utajovaných skutečností. Na počátku 70. let převažoval v systému vojenských prokuratur názor, že oslabení ochrany vojenského tajemství bezprostředně souviselo s pokusem o reformu společnosti let 1968/1969.⁶³

Vojenská prokuratura jako celek prosazovala trvale trestní politiku dle východisek marxismu-leninismu a politické linie KSČ.⁶⁴ Na počátku 80. let se například funkcionáři vojenské prokuratury odvolávali na politickou linii XVI. sjezdu KSČ (6. až 10. duben 1981). Za hlavního nositele socialistické trestní politiky v ozbrojených silách byl samozřejmě považován velitel se svou nedílnou velitelskou pravomocí, ale spolu s ním měly působit politické orgány, organizace KSČ, Socialistického svazu mládeže, vojenské prokuratury, soudů a VKR.⁶⁵ Obecně vzato však platí, že vojenští prokurátoři jako vojáci z povolání požívali větší respekt než jejich civilní kolegové a díky nižšímu nápadu trestné činnosti pracovali kvalitněji a odborněji. Vojenská prokuratura jako celek nebyla tolik závislá na místních orgánech KSČ a požívala tak do jisté míry výsadnosti a určité autonomie. Vše uvedené by mohlo svědčit o alespoň částečné apolitičnosti a odbornické nadstranickosti v práci tohoto justičního orgánu.

Vojenská prokuratura však ve své činnosti promítala do aplikační praxe i proměny komunistické režimu od dob politických procesů 50. let až ke větší profesionalitě let osmdesátých. Vždy však byla především prostředkem, stejně jako VKR, sloužícím ke kontrole a řízení ozbrojených sil a sborů.⁶⁶ V roce 1985 to vyjádřil výmluvně gen. Ján Kollár, hlavní vojenský prokurátor

⁶² LATA, Jan. Prokuratura. In: BOBEK, Michal, Pavel MOLEK a Vojtěch ŠÍMÍČEK (eds.). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 848–891.

⁶³ LUBOJACKÝ, A. Některé problémy a otázky spojené s vyšetřováním trestných činů, ohrožujících státní tajemství v podmínkách Čs. lidové armády. *Vojenská prokuratura: bulletin Hlavní vojenské prokuratury*, 1971, roč. 13, č. 3, s. 21–28.

⁶⁴ ŠRÁMEK, Vladimír. Pomoc prokuratury v boji proti antikomunistické propagandě. *Vojenská prokuratura: bulletin Hlavní vojenské prokuratury*, 1972, roč. 14, č. 4, s. 11–15.

⁶⁵ PICHLER, Alois. Obecná východiska trestní politiky v ozbrojených silách. *Vojenská prokuratura: bulletin Hlavní vojenské prokuratury*, 1982, roč. 24, č. 5, s. 35–42.

⁶⁶ TOMÁŠEK, Jan. Některé poznámky k součinnosti vojenské prokuratury s velitelskými a politickými orgány. *Vojenská prokuratura: bulletin Hlavní vojenské prokuratury*, 1973, roč. 15, č. 6, s. 9–13.

a zároveň náměstek generálního prokurátora ČSSR. Dle jeho slov bylo základním posláním vojenské prokuratury přispět specifickými prostředky, svěřenými jí zákonem, k nepřetržité bojové pohotovosti ozbrojených sil a akceschopnosti ozbrojených sborů, ochraně budovatelského úsilí pracujících i osobních práv jednotlivců. Za tímto účelem měla vojenská prokuratura vyvíjet jednotlivé druhy dozoru nad zachováváním zákonnosti i výchovnou činnost. Společným znakem všech jejích metod a forem práce měl být boj proti blíže nespecifikované kriminalitě a mimořádným událostem v československých ozbrojených silách a sborech.⁶⁷

Obecně do kompetence vojenské prokuratury spadalo i vyšetřování trestných činů spáchaných příslušníky StB (tedy i VKR), přičemž však vyřizování této agendy vyznívalo převážně formálně. Vojenská prokuratura vykonávala pravomoc nad všemi příslušníky ozbrojených sil a sborů, tedy nad ČSLA, celým SNB⁶⁸ (nejen nad příslušníky StB, ale i Veřejné bezpečnosti), nad příslušníky vojsk ministerstva vnitra včetně Pohraniční stráže⁶⁹ a nad příslušníky Sboru nápravné výchovy⁷⁰ a Civilní obrany.⁷¹ Tvrzení generálního prokurátora ČSSR Dr. Jána Pješčaka, který ve funkci působil od 2. května 1988 do prosince 1989 však toto schéma poněkud relativizují. Dle jeho vyjádření prokuratura nedozorovala tzv. operativní činnost StB a údajně ani její skutečný obsah neznala (např. sledování, odposlech, проверка korespondence). FMV i SNB údajně mělo plné zákonné zmocnění k těmto aktivitám. Dr. Pješčak dále vyzdvihl i tu skutečnost, že někdy v květnu či červnu roku 1988 zrušil v rámci Generální prokuratury ČSSR odbor pověřený dozorem nad činností Správy vyšetřování StB, tedy i dozor nad vyšetřujícími orgány VKR. Důvodem byl údajně nedostatek v zákonné úpravě či přímý rozpor se zákonem o prokuratuře.⁷²

67 KOLLÁR, Ján. Vojenská prokuratura a upevňování kázně a pořádku v čs. ozbrojených silách a sborech. *Československá kriminalistika*, 1985, roč. 18, č. 2, s. 156–161.

68 ŠRÁMEK, Vladimír. K součinnosti s orgány ministerstva vnitra. *Vojenská prokuratura*, 1976, roč. 18, č. 1, s. 35–37.

69 Zákon ze dne 11. července 1951 o ochraně státních hranic č. 69/1951 Sb.

70 Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 84/1969 Sb.

71 Zákon ze dne 18. dubna 1961 o obraně Československé socialistické republiky č. 40/1961 Sb.

72 ŽÁČEK, Pavel. Ochránkyňe „socialistické“ zákonnosti: politické řízení prokuratury proti vnitřnímu nepříteli, 1988–1989. *Paměť a dějiny*, 2009, roč. 3, č. 1, s. 46–71.

8 **Vojenská prokuratura a jiné orgány vyšetřování v letech 1950–1956**

Nově koncipovaná procesní oprávnění vojenské prokuratury socialistického typu upravoval trestní řád z roku 1950.⁷³ Kodex trestního procesu stanovil pravomoc státního prokurátora v oblasti politické delikvence i na osoby podléhající vojenské soudní pravomoci, a to i mimo dobu branné pohotovosti státu. Vojenská oddělení státního soudu a státní prokuratury pracovala do konce roku 1952. Agendu převzal od 1. ledna 1953 na základě původní žaloby ten vyšší vojenský soud, u něž byl činný vojenský prokurátor příslušný konat přípravné řízení.⁷⁴ Na úseku vojenského soudnictví figuroval v trestním řízení v prokurátorské pozici nižší, vyšší a nejvyšší vojenský prokurátor. Procesní úpravu sledovala i organizační úprava, kdy v letech 1950 až 1957 pod nejvyšším vojenským prokurátorem pracovali vyšší vojenští prokurátoři v Praze, Brně a Bratislavě a pod nimi zpočátku jedenáct nižších vojenských prokurátorů. Po redukci fungovala pyramida jedné hlavní, dvou vyšších a většího množství nižších vojenských prokuratur, přičemž od 1. ledna 1957 se nižší vojenští prokurátoři začali označovat jako obvodoví⁷⁵ prokurátoři.⁷⁶ V rámci přípravného řízení konal vojenský prokurátor vyšetřování za podmínky, že věc nebyla doposud dostatečně vysvětlena. Ohledně trestných činů příslušníků ozbrojených sborů v činné službě se mohlo konat i tzv. vyhledávání, které vedl jejich představený či jím pověřený orgán. Za tímto účelem byly uvedené orgány oprávněny předvolat a vyslechnout každého, jenž mohl sloužit jako relevantní informační zdroj k objasnění věci. V případě nemožnosti zakročení tato oprávnění připadala místnímu veliteli nejbližšímu místu činu či pobytu obviněné vojenské osoby.⁷⁷

Procesní úpravu reflektovala i služební pomůcka československé armády Pom-práv-1, která vznikla jako vnitřní předpis na MNO v Praze v roce 1953.

⁷³ Zákon ze dne 12. července 1950 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 87/1950 Sb.

⁷⁴ Čl. II odst. 1 zákona ze dne 30. října 1952, kterým se mění a doplňuje trestní řád č. 67/1952 Sb.

⁷⁵ FORMAN, Jan. Přehled organizace vojenských prokuratur a soudů. *Vojenská prokuratura: bulletin Hlavní vojenské prokuratury*, 1968, roč. 10, č. 3, s. 82–85.

⁷⁶ MLČOCH, Zdeněk. Vývoj organizace vojenských prokuratur. *Vojenská prokuratura: bulletin Hlavní vojenské prokuratury*, 1988, roč. 30, č. 2, s. 63–78.

⁷⁷ Ust. § 76 zákona ze dne 12. července 1950 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 87/1950 Sb.

Základním posláním instituce vyhledavatelů v armádě se stalo zjišťovat a vyšetřovat trestné činy vojáků v činné službě a spolupracovat v trestním řízení s vojenským prokurátorem. Pomůcka upřesňovala zejména poměr vyhledavatelů k veliteli a vojenskému prokurátorovi spolu s obsahem a formou jejich činnosti.⁷⁸ Upravoval se zde zejména postup při podávání trestních oznámení. Na vojáky je podával velitel vojenské jednotky, na jeho zástupce a na náčelníka štábu mohl trestní oznámení podat jen velitel nadřízené divize nebo vyšší velitel a na velitele taktických jednotek pouze velitel vojenského okruhu se souhlasem ministra národní obrany. Vojáci v činné službě činili trestní oznámení u svého nejbližšího představeného a směřovalo-li trestní oznámení proti němu, podali oznámení u jeho nejbližšího představeného. Stručný protokol sepisoval vyhledavatel o výsledcích podezřelého, svědků a o domovní a osobní prohlídce u vojáků v činné službě. Věc odnímal (jako zajišťovací úkon) orgán vyhledávání vojákovi v činné službě proti písemnému potvrzení. Vyhledavatel mohl též nařídit zadržení různých poštovních zásilek pocházejících od obviněného či pro něj určených, a to u podniku zabezpečujícího tuto přepravu. Praxe však nabyla jednoznačnou podobu. Vojenský prokurátor vyšetřování osobně nevykonával a obě formy přípravného řízení (vyhledávání, vyšetřování) realizovaly orgány národní bezpečnosti, respektive orgány velitelské. Vyhledávání i vyšetřování se tak sloučilo v jeden celek.

9 Vyšetřování a trestní řád z roku 1957

Postavení orgánů vojenské prokuratury při vyšetřování protistátní trestné činnosti vojáků v činné službě se modifikovalo po 1. lednu 1957, kdy vstoupil v účinnost nový trestní řád.⁷⁹ Především byla tímto dnem posílena funkce vyšetřovatelů vojenské prokuratury (existovali od 1. ledna 1956),⁸⁰ přičemž k jejich ustanovení došlo z řad vojenských prokurátorů.⁸¹ Jejich jediným

⁷⁸ Správní archiv Armády ČR Olomouc (SA AČR), Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 4924. Směrnice pro vyhledavatele, MNO Praha 1953. s. 7.

⁷⁹ Zákon ze dne 19. prosince 1956 o trestní řízení soudním (trestní řád) č. 64/1956 Sb.

⁸⁰ SAMEK, Jan. Pět let vyšetřovatelského aparátu vojenské prokuratury. *Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním*, 1961, roč. 3, č. 9, s. 3–7.

⁸¹ KIESEWETTER, Zbyněk. Kriminálnístika v podmínkách vojenské prokuratury. *Československá kriminalistika*, 1971, roč. 4, č. 1–4, s. 186–192.

úkolem se stalo právě vyšetřování trestných činů. Práce vyšetřovatelů prokuratury podléhala prověrce ze strany příslušného vojenského prokurátora, a to i z hlediska další perspektivy provádění chybějících vyšetřovacích úkonů.⁸² Pro stanovení podílu vojenské prokuratury na vyšetřování protistátní trestné činnosti příslušníků československé armády měl klíčový význam § 172 trestního řádu z roku 1956. Pokud vycházíme ze znění tohoto zákonného ustanovení a z interního předpisu Hlavní vojenské prokuratury určeného pro vyšetřovatele ozbrojených sil,⁸³ přicházeli jako vyšetřující orgány v úvahu vyšetřovatelé vojenské prokuratury, vyšetřovatelé VKR, velitelé nebo vyšetřovatelé ozbrojených sil a konečně i vyšetřovatelé Veřejné bezpečnosti (VB). Vyšetřovatelé vojenské prokuratury ale neprováděli vyšetřování závažných trestných činů dle I. hlavy trestního zákona z roku 1950 (trestné činy proti republice jako velezrada, vyzvědačství, teror, záškodnictví, sabotáž a další závažné protistátní trestné činy). Naopak vyšetřování těchto trestných činů konali vyšetřovatelé VKR.

Paradoxně vyšetřovatelé ozbrojených sil mohli konat vyšetřování trestných činů proti republice v případech, že hrozící horní hranice trestu odnětí svobody nepřevyšovala 1 rok. Konkrétně se mohlo jednat o skutkové podstaty následujících trestných činů: ohrožení státního tajemství, snižování vážnosti prezidenta republiky, ohrožení hospodářského a služebního tajemství, útoky proti skupinám obyvatelů, hanobení republiky, hanobení národa a rasy a šíření poplašné zprávy.⁸⁴ Proces vyšetřování protistátních trestných činů vojenských osob se soustředil do rukou vyšetřovatelů VKR. Ti vyšetřovali trestné činy proti republice a na základě zákona na ochranu míru, pokud za ně zákon ukládal trest smrti či odnětí svobody nejméně pět let a dále výlučně trestné činy podvracení republiky, teroru, záškodnictví, sabotáže a trestné činy s nimi související.

Způsob určování vyšetřovatelů ozbrojených sil upravoval rozkaz ministra národní obrany č. 6 z roku 1957, a to tak, že velitelé ustanovili u svých útvarů

⁸² NOVÁK, Karel. Dozor vojenského prokurátora nad vyšetřováním prováděným vyšetřovateli vojenské prokuratury. *Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním*, 1961, roč. 3, č. 9, s. 29–33.

⁸³ SA AČR, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 4923. Příručka pro vyšetřovatele ozbrojených sil, Generální prokuratura – Hlavní vojenská prokuratura, Praha 1958, s. 8–9.

⁸⁴ SA AČR, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 4923. Příručka pro vyšetřovatele ozbrojených sil, Generální prokuratura – Hlavní vojenská prokuratura, Praha 1958, s. 83.

dva až čtyři nejschopnější podřízené důstojníky jako vyšetřovatele. Jejich seznam zaslali do třech dnů po uveřejnění ve svém rozkaze příslušnému vojenskému prokurátorovi. Provedení vyšetřování samotnými vyšetřovateli vojenské prokuratury se na rozdíl od situace v civilní části prokuratury poměrně prosadilo, avšak z hlediska vyšetřování protistátní trestné činnosti vojenských osob si dominantní postavení podrželi vyšetřovatelé vojenské kontrarozvědky jako orgánu ministerstva vnitra. Organizace vojenské prokuratury procházela dalšími strukturálními změnami i v souvislosti se zrušením velitelství 1. vojenského okruhu a vytvořením velitelství 1. a 4. armády dnem 15. července 1958. U sídel vyšších vojenských soudů v Praze, Táboře a Trenčíně vznikly vyšší vojenské prokuratury a pod nimi opět obvodové prokuratury. Spolu s redislokací celků armády se struktura vojenských prokuratur dále měnila a po roce 1960 vznikly další Vyšší vojenské prokuratury u příslušných vojenských soudů v Příbrami a Hradci Králové.⁸⁵

10 Vyšetřování vojenské prokuratury a armáda po roce 1961

K další úpravě vyšetřování protistátní delikvence vojáků v činné službě došlo v souvislosti s vydáním nového trestního řádu s nabytím účinnosti od 1. ledna 1962.⁸⁶ Právní úprava zůstala zhruba obdobná, kdy k orgánům povolaným konat vyšetřování patřili vyšetřovatelé (vojenské) prokuratury, vyšetřovatelé ministerstva vnitra (vojenské kontrarozvědky) a u trestných činů osob podléhajících velitelské pravomoci s horní hranicí odnětí svobody nepřesahující jeden rok velitelé a jimi pověřené orgány v případě, že pachatelé byly vojenské osoby. Procesní úpravu na zákonné úrovni přirozeně odrážela i nová Směrnice pro vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě podepsaná ministrem národní obrany dne 19. června 1962.⁸⁷ Tento interní předpis samozřejmě reflektoval i zásadní změnu v oblasti trestního práva hmotného, protože od začátku roku 1962 vstoupil v účinnost i nový

⁸⁵ MINAŘÍK, Pavel a Martin DUBÁNEK. Historie vojenských justičních orgánů 1945 – 1993. In: *Ročenka 2007*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2008, s. 153–163.

⁸⁶ Zákon ze dne 29. listopadu 1961 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 141/1961 Sb.

⁸⁷ SA AČR, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 2068. Směrnice pro vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1962.

trestní zákon.⁸⁸ Při analýze dopadu hmotně-právní i procesní úpravy lze konstatovat, že vyšetřovatelé vojenské prokuratury i velitelské vyšetřovací orgány nehrály v procesu vyšetřování politické delikvence žádnou významnou roli. Vyšetřovatelé vojenské prokuratury vyšetřovali trestné činy osob podléhajících pravomoci vojenských soudů, na něž zákon stanovil horní hranici odnětí svobody vyšší než jeden rok. Velitelské vyšetřovací orgány neměly žádnou kompetenci k vyšetřování trestných činů proti republice dle první hlavy trestního zákona.⁸⁹ Rozhodující pozici zde zastávali vyšetřovatelé StB včetně vyšetřovatelů VKR. V problematice vyšetřování se významně promítla změna legislativní úpravy vydáním zákona novelizujícího trestní řád z roku 1965,⁹⁰ který opět rozštěpil úpravu přípravného řízení trestního na dvě formy – vyhledávání a vyšetřování.

Na novou zákonnou úpravu opět reagovalo s mírným zpožděním MNO vydáním vlastního interního předpisu, jenž promítl úpravu vyšší právní síly do rezortních podmínek.⁹¹ Velitelé a orgány jimi pověřené konali vyhledávání o skutkově jednoduchých trestných činech, které nevyžadovaly k objasnění rozsáhlé a náročné úkony a z hlediska právního posouzení nepatřily k příliš složitým. Mezi takovými delikty s horní výměrou trestní sazby nepřevyšující jeden rok a dále uvedených v ust. § 294 tr. zákona (některé trestné činy proti brannosti a trestné činy vojenské, s nimiž mohlo být naloženo v kázeňském řízení) se nevyskytoval žádný trestný čin proti republice.⁹² Výlučnost vyšetřovatelů VKR pro vyšetřování tohoto druhu trestné činnosti zůstala nezměněna.

Z hlediska činnosti vojenské prokuratury v procesu vyšetřování již až do konce roku 1989 nedošlo k žádným změnám v rozsahu její kompetence a používání procesních pravomocí. Za jistý mezník lze v tomto ohledu považovat rok 1966. Správa vojenských soudů jako součást ministerstva

⁸⁸ Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

⁸⁹ SA AČR, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 2068. Směrnice pro vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1962. Příloha 1 – Trestné činy, které mohou vyšetřovat velitelské vyšetřovací orgány, s. 23–24.

⁹⁰ Zákon ze dne 17. června 1965, kterým se mění a doplňuje zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 57/1965 Sb.

⁹¹ SA AČR, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 678. Vyhledávání a vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1965.

⁹² SA AČR, Archiv Čs. lidové armády, inv. čís. 678. Vyhledávání a vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, Praha 1965, s. 6–7.

spravedlnosti dospěla k závěru, že dosavadní rozmístění pracovníků vojenské justice neodpovídá potřebám plnění úkolů a z toho důvodu je nutné strukturu vojenských soudů a prokuratur změnit.⁹³ Počet vyšších vojenských soudů byl opět zredukován na tři – v Příbrami, Táboře a v Trenčíně. Pod nimi pracovaly vojenské obvodové soudy. V sídlech vyšších a obvodových vojenských soudů působily vyšší a obvodové vojenské prokuratury. K drobnějším úpravám organizace došlo ještě k 1. lednu 1970, přičemž po tomto datu se struktura vojenských prokuratur ustálila. Jak vyplynulo z předchozího výkladu, v čele této soustavy stál generální vojenský prokurátor a od 1. ledna 1953 náměstek generálního prokurátora a hlavní vojenský prokurátor. Zákon s účinností od 1. ledna 1970 vymezil v rámci jednotné prokuratury jmenovitě Hlavní vojenskou prokuraturu, vyšší vojenské prokuratury a vojenské obvodové prokuratury jako prvky jednotné a hierarchicky strukturované federální soustavy.⁹⁴

11 Závěrem

Rok 1989 znamenal konec trestního stíhání politicky motivované delikvence v Československé armádě,⁹⁵ což souviselo s procesem její demokratizace.⁹⁶ Soustava vojenských prokuratur a soudů se od počátku 90. let vydala protisměrně, tedy za cílem právní rehabilitace nezákonností předlistopadového režimu.⁹⁷ To vycházelo z nových předpisů,⁹⁸ které se citelně dotkly i armády a šířeji chápané vojenské veřejnosti. Samotné vojenské soudy a prokuratury pak v Čechách, na Moravě a ve Slezsku zanikly s koncem roku 1993.⁹⁹

⁹³ TROJÁNEK, Jiří. *Vojenské soudnictví 1945–1989*. Bakalářská práce. Brno: PrF MU, 2012, s. 24.

⁹⁴ Zákon ze dne 18. prosince 1969, kterým se mění a doplňuje zákon č. 60/1965 Sb., o prokuratuře, č. 147/1969 Sb.

⁹⁵ Změna názvu Československá lidová armáda (ČSLA) na Československá armáda se uskutečnila dne 14. března 1990 na základě zákona č. 74/1990 Sb.

⁹⁶ RAŠEK, Antonín. Právní služba v ČSA a její úkoly. *Vojenská prokuratura*, 1990, roč. 32, č. 3–4, s. 8–11.

⁹⁷ HÁJÍČEK, Stanislav. Úskalía rozhodovania podľa rehabilitačného Zákona č. 119/90 Zb. *Vojenská prokuratura*, 1990, roč. 32, č. 3–4, s. 44–51.

⁹⁸ Zákon ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb.

⁹⁹ KOUDELKA, Zdeněk. Vojenská justice v ČR. *Vojenské rozhledy*, 2009, roč. 17, č. 2, s. 79–84.

Summary

Authorities Investigating Anti-State Criminal Activity of Military Personnel after 1948

Since the end of World War II, the investigation of anti-state delinquency of military personnel was realised by the military intelligence. It originated with Czechoslovak military units in the USSR and were influenced by Soviet security authorities. After 1945 and 1948 these bodies remained in the structure of the Ministry of National Defense, but from the beginning of the 1951 they moved to the structure of the Ministry of the Interior following the Soviet model. The legal status of these bodies was always unclear and did not correspond to the legal regulation. Another important article in the investigation of the political delinquency of soldiers was the military prosecutor's office as part of the socialist-type prosecutor's office, which was subjected to general trends in the regulation of criminal proceedings.